

DE OORLOG VAN BINNENUIT

Mario Rigoni Stern: *Sergeant in de sneeuw*

door Frans Denissen

Het is een episode van de Tweede Wereldoorlog die buiten Italië nauwelijks bekend is: Mussolini's deelname aan Hitlers Operatie Barbarossa in Rusland. Wanneer Hitler op 22 juni 1941 — zoals zijn gewoonte is, zonder zijn voornaamste bondgenoot te raadplegen of zelfs maar te informeren — de Sovjet-Unie binnenvalt, moet de Duce eerst deze zoveelste vernedering doorslikken, maar begint hij tegelijk te watertanden bij de gedachte aan de potentiële oorlogsbuit: het oosten voor Duitslands *Lebensraum*, het zuiden als aanzet tot het herstel van het *Imperium Romanum* in zijn oude glorie. Bovendien heeft hij iets goed te maken: tot tweemaal toe zijn de Duitse legers de door de vijand omsingelde Italiaanse te hulp moeten snellen: in Griekenland en in Libië. Dat is meteen ook de reden waarom Hitler slechts schoorvoetend ingaat op het voorstel van zijn collega om ook een Italiaans expeditieleger te sturen. Tegen zijn naaste medewerkers uit hij zelfs de vrees dat de Italianen eerder een blok aan zijn been zullen vormen. Uiteindelijk wordt besloten dat zij de zuidelijke flank van het wel heel brede Duitse front mogen gaan dekken.

Deze keer wil Mussolini in geen geval

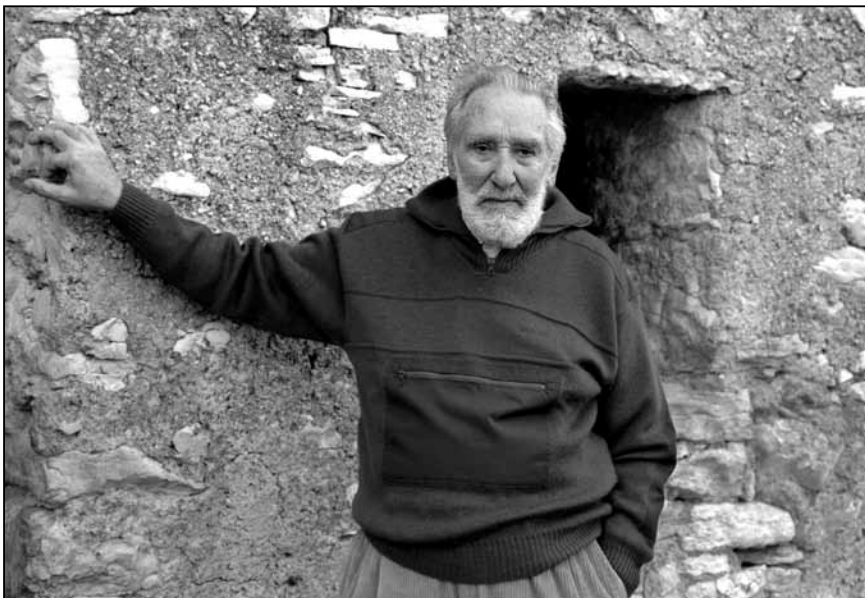
gezichtsverlies lijden: hij geeft opdracht een expeditiekorps samen te stellen uit het puik van het Italiaanse leger, de *Bersaglieri* of scherpschutters en de Alpenjagers, aangevuld met vrijwilligers uit de fascistische militie. Tussen 10 juli en 15 augustus vertrekken 216 soldatentreinen richting Hongarije, vanwaar de tocht naar het front in geforceerde marsen tot in de zuidelijke Oekraïne wordt voortgezet. Daar aangekomen wordt het korps onder Duits opperbevel geplaatst. Hitlers overtuiging dat het om een blitzkrieg zal gaan, lijkt eerst bewaarheid te worden, maar vanaf oktober lopen de operaties vast in de Russische modder en sneeuw. Ook de Italiaanse troepen worden gedwongen zich in te graven, en er begint een stellingoorlog waarin van beide kanten speldenprikkers worden uitgedeeld, maar waarin alvast aan Italiaanse kant meer doden vallen door vrieskou en ziekte dan door vijandelijk vuur. Mussolini's enige antwoord hierop is het sturen van steeds grotere aantallen manschappen: in de herfst van 1942 zitten er 230.000 Italianen aan het oostfront, van wie er uiteindelijk minder dan de helft zullen terugkeren. Het probleem is niet zozeer de mankracht als wel de uitrusting: de meeste geweren dateren nog van 1891, de modernere automatische wapens weigeren

dienst bij temperaturen onder minus twintig graden Celsius, van de 25.000 paarden en muil dieren die zijn meegereisd overleeft de helft de eerste Russische winter niet (of wordt door hongerige soldaten geslacht en opgegeten als de voedselkonvooien de frontlijn niet weten te bereiken). En vooral: de kledij en het schoeisel zijn nog dezelfde als die waarmee het Italiaanse leger in de Libische woestijn heeft gevochten. Wie zich niet weet te behelpen met bij Russische burgers opgeëiste bontmantels, laarzen en dekens, is tot de bevroeringsdood veroordeeld.

Het vervolg van de geschiedenis is bekender: tijdens de slag om Stalingrad in de winter van 1942-1943, die een keerpunt in de Tweede Wereldoorlog inluidt, slagen de Sovjets erin het Duitse Zesde Leger in de tang te nemen en tot overgave te dwingen. De Italiaanse generaals aarzelen te lang om hun troepen het bevel tot terugtrekking te geven, waarna midden in de winter een chaotische aftocht begint, die uiteindelijk meer slachtoffers zal eisen dan alle gevechtsacties samen. Vooral de divisies van de Alpenjagers worden zwaar getroffen: van de 57.000 uitgestuurde militairen keren er slechts 11.000 terug.

Een van die elfduizend is Mario Rigoni Stern (1921-2008), die zich na de oorlog zou ontpoppen als de voornaamste chroniqueur van deze rampzalige veldtocht en als een van de boeiendste auteurs van zijn generatie tout court. Niets wees nochtans op zo'n toekomst voor deze gedreven soldaat en overtuigde fascist: het is de oorlog, zo heeft hij in menig interview getuigd, die hem tot schrijver heeft gemaakt.

Mario Rigoni (die de bijnaam Stern van zijn familie aan zijn schrijversnaam zal toevoegen) werd geboren in Asiago, een dorp in de Voor-Alpen ten noorden van Venetië, in een kroostrijk gezin dat leefde van de handel in lokale producten zoals schapenwol en kaas. Na zijn leerplichttijd gaat hij in de negotie van zijn ouders werken en op zijn achttiende meldt hij zich als vrijwilliger aan bij de Alpenjagers, een keurkorps van het Italiaanse leger. Kort daarop raakt het Italië van Mussolini in

de ene na de andere oorlog verweekeld: in de Franse Alpen in 1940, in Albanië, in Griekenland en uiteindelijk in Rusland. Mario Rigoni Stern vertrekt elke keer uit volle overtuiging: 'Er is geen rechtvaardiger oorlog geweest dan die tegen de Sovjet-Unie', schrijft hij nog in juni 1942, 'ja, deze oorlog die we voeren is als een heilige kruistocht en ik ben blij, ja zelfs gelukkig, dat ik eraan mag deelnemen.'

De ontuchtering komt pas bij de eindeloze terugtocht te voet, wanneer hij, intussen bevorderd tot sergeant-majoor van een kleine eenheid, niet alleen geconfronteerd wordt met de algehele ontreding van het Italiaanse leger, maar ook merkt dat veel van de hogere officieren zich allang in veiligheid hebben gesteld. Na de val van Mussolini en de Italiaanse overgave aan de geallieerden op 8 september 1943 wordt hij door de Duitsers gevangengenomen en voor de keus gesteld: aansluiting bij het marionettenleger van de intussen door de SS 'bevrijde' Duce of Duitse krijgsgevangenschap. Hij kiest voor het laatste en wordt opgesloten in een kamp in Oost-Pruisen, vanwaaruit hij in maart 1945, nadat hij door de eerst door hem bestreden Russen is bevrijd, de thuisreis onderneemt — zijn zoveelste voettocht, ditmaal over de Alpen. Tijdens die jaren in krijgsgevangenschap maakt hij notities voor wat later *Sergeant in de sneeuw* zal worden. En zijn geboortedorp zal hij nooit meer verlaten.

'Mario Rigoni Stern is geen geboren schrijver', zo luidde blijkens het mooie, informatieve nawoord van vertaler Asker Pelgrom het oordeel van Elio Vittorini bij de eerste editie van *Sergeant in de sneeuw* in 1953. Intussen is het boek van deze autodidact een van de klassiekers van de Italiaanse literatuur over de Tweede Wereldoorlog geworden, vaak vergeleken met Primo Levi's *Is dit een mens?* en *Het respijt*. Zestig jaar na dato is het — eindelijk! — ook in het Nederlands te lezen.

Sergeant in de sneeuw is — en dat maakt het in mijn ogen zo meeslepend — geen objectief, en ook geen chronologisch verslag van Rigoni's oorlogservaring: het is het neergeschreven substraat ervan. Het volgt de kronkelwegen van het geheugen, waarbij herinneringen in gespreide orde optreden, elkaar overlappen, soms veel later in het verhaal weer opduiken, vaak opgeroepen door zintuiglijke waarnemingen. 'Nog altijd heb ik in mijn neus de geur van smeerolie op een gloeiende mitrail-

leur', luidt de eerste zin van het boek. 'Nog altijd heb ik in mijn oren en zelfs binnen in mijn brein het geluid van de sneeuw die knarste onder de schoenen, het niezen en hoesten van de Russische wachten en het geluid van het droge gras op de oevers van de Don, dat door de wind gegeseld werd'. En verderop: 'Het was oorlog, zo echt als een oorlog maar kon zijn, maar het was niet de oorlog die ik ervoer, maar de dingen die ik droomde en die ik me herinnerde. Die waren echter dan de oorlog. De rivier was bevroren, de sterren waren koud, de sneeuw was van glas dat brak onder de schoenen, beneden aan de rivier wachtte de koude, groene dood, maar ik had in mijn binnenste een warmte die al deze dingen deed smelten.'

Dat zal ook zijn redding zijn, want om zich heen hoort hij zijn makkers zich obsessieel afvragen hoeveel kilometers ze van huis zijn, zich nachtenlang krabben vanwege het schurft en de vlooiën, zichzelf in de voet schieten om niet langer mee te hoeven doen, zich in de sneeuw neergooien in de hoop zo spoedig mogelijk dood te vriezen. Terwijl hij zich als vrijwilliger heeft opgegeven voor een oorlog die hij rechtvaardig en noodzakelijk achtte, veranderen de 'vijanden' geleidelijk in 'tegenstrevers' en uiteindelijk in 'mensen zoals wij allemaal', slachtoffers van degenen die op een veilige afstand van de frontlijn beslissingen nemen en bevelen uitdelen. 'De

Russen stonden aan de kant van het gelijk', zegt hij later in een interview, 'en ze vochten in de overtuiging hun land, hun huis, hun gezinnen te verdedigen. Anderzijds waren de Duitsers ervan overtuigd te vechten voor hun grote Reich. Wij vochten noch voor Mussolini noch voor de koning, wij probeerden ons vel te redden.'

Zelfs de schokkendste taferelen beschrijft Rigoni Stern als het ware zonder enige stemverheffing, in sobere, uitgepuurde zinnen, die ook in zijn latere werk zijn watermerk zullen blijven. In dat opzicht is hij de absolute tegenpool van Curzio Malaparte, wiens barokke, naar het groteske neigende *Kaputt* grotendeels dezelfde oorlogsgruwelen vertelt, zij het dat hij die als verslaggever slechts van buitenaf heeft meegemaakt.

In een pakkende episode, die ook een goed idee geeft van zijn stijl, verhaalt Rigoni hoe hij op zijn vlucht naar het westen uitgehongerd aanklopt bij een boerderij. 'Er zitten Russische soldaten, daarbinnen. Gevangenen? Nee. Ze zijn gewapend. Met de rode ster op hun bare! Ik heb mijn wapen in de hand. Als verstaand kijk ik ze aan. Zij zitten rond de tafel te eten. Met een houten lepel scheppen ze het eten uit een gezamenlijke soepkom. Ze kijken me aan, hun lepels bevroren in de lucht'. Een vrouw reikt hem een bord honingpap aan. 'Ik doe een stap naar voren, hang het wapen aan mijn schouder en eet. De tijd bestaat niet meer. De Russische soldaten kijken naar me. De vrouwen kijken naar me. De kinderen kijken naar me. Iedereen houdt zijn adem in. Er is alleen het geluid van mijn lepel in het bord. [...] Ik voelde geen enkele schroom, en evenmin enige behoefte me te verdedigen of ze kwaad te doen. [...] De Russen waren net als ik, dat voelde ik. In die izba ontstond er tussen mij en de Russische soldaten, de vrouwen en de kinderen een harmonie die iets anders was dan een wapenstilstand. Het was veel meer dan het respect dat de dieren van het bos voor elkaar hebben. Voor één keer hadden omstandigheden mensen ertoe gebracht mens te blijven.'

Sergeant in de sneeuw is, ondanks het ijzige decor, een hartverwarmend boek.

Mario Rigoni Stern: *Sergeant in de sneeuw*, De Arbeiderspers Utrecht, 2013, 168 p., € 22,95. ISBN 9789029587396. Vert. van: *Il sergente nella neve* door Asker Pelgrom. Distributie: WPG Uitgevers
RIGONI STERN, MARIO / AUTOBIOGRAFISCHE LITERATUUR / WERELDOORLOG II